

UDC: 821.161.2'06.09

КОНЦЕПУАЛЬНИЙ ПОГЛЯД НА ЖИТТЯ 90-Х РР. У СПОГАДАХ ПРОФЕСОРА РОМАНА ГРОМ'ЯКА «ВЕРТЕП» І «ВЕРТЕП-2»: НАРАТИВ ТА ПОЕТИКА

Луїза Оляндер

Доктор філологічних наук, професор,
Кафедра полоністики і перекладу,
Волинський національний університет імені Лесі Українки (УКРАЇНА),
43025, Луцьк, проспект Волі, 13,
e-mail: olk32@ukr.net

РЕФЕРАТ

Мета. Стаття присвячена аналізу концептуальних поглядів на життя видатного українського вченого Романа Теодоровича Гром'яка (1937–2013) у денниках «Вертеп» (1992) та Вертеп-2 (1995), які розглядаються через поетику. **Дослідницька методика.** У процесі аналізу використаний синтез основоположних методів і принципів наукового дослідження, серед яких передусім герменевтичний, текстовий, типологічний, поетологічний, біографічний у їхніх взаємозв'язках та доповнюваності. **Результати дослідження.** У статті послідовно і всебічно розкривається проблема соціальних, політичних та філософських поглядів ученого на життя та людину в ньому на початку 90-х рр. ХХ ст. в Україні, акцентована специфіка і поетика авторського дискурсу, підкреслено його смислотворча функція, завдяки чому розширились можливості для поглибленого осмислення історичного значення «Вертеп-1» (1992) та «Вертеп-2» (1995), котрий доказово представлений як унікальний і масштабний людський документ початкового періоду становлення незалежної України. **Наукова новизна.** У ході дослідження через поетику схарактеризовано внесок Р. Гром'яка в наукове осмислення специфічних рис епохального часу України в його денниках через мовну акцентуацію, соціальний і психологічний стан окремої людини та її поведінку, а також через саморозкриття автора-наратора, зосереджено увагу на органічному поєднанні об'єктивного опису з публіцистикою через організацію (полі)діалогічних ситуацій. **Практичне значення.** Отримані результати дослідження можуть бути використані для подальшого вивчення історії України через людський документ із зіставленням свідчень інших письменників, зокрема Д. Павличка, І. Драча та ін., які виступали з доповідями та критичними статтями. Наукові спостереження та висновки можуть бути покладені в основу лекційних курсів у вишах з історії української літератури ХХ століття і теорії літератури, а також і в шкільному викладанні українського красного письменства.

Ключові слова: аналіз, вертеп, денник, життя, дискурс, інтерпретація, погляд, поетика, ракурс, рецепція, реципієнт, Роман Гром'як.

CONCEPTUAL VIEW ON THE LIFE IN THE 90S IN PROF. ROMAN HROMIAK'S MEMOIRS «VERTEP» AND «VERTEP-2»: NARRATIVE AND POETICS

Luiza Oliander

Doctor of Philological Sciences, Professor,
Department of Polish Studies and Translation,
Lesya Ukrainka Volyn National University (UKRAINE),
43025, Lutsk, 13, Volya Avenue,
e-mail: olk32@ukr.net

ABSTRACT

Aim. The paper focuses on the conceptual views on life of renowned Ukrainian scholar Roman Hromiak (1937-2013) presented in his diaries Vertep-1 (1992) and Verteo-2 (1995) and studied through poetics. **Research**

methodology. The analysis was conducted using the synthesis of the fundamental research methods and principles, including hermeneutic, text, typological, poetic and biographic methods in their interrelations and complementarity. **Study results.** The paper, in a successive and comprehensive manner, reveals the scholar's social, political and philosophical views on life and on the individual, living this life, in the early 90s of the 20th century. The paper also highlights the specifics and poetics of the author's discourse, stresses its sense formation function which made it possible to better comprehend the historical significance of *Vertep-1* (1992) and *Vertep-2* (1995), proven to be a unique and large-scale human document of the initial period of the independent Ukraine's establishment. **Scientific novelty.** The research via poetics helped characterize R. Hromiak's contribution to the scientific understanding of the Ukrainian milestone specifics through the linguistic accents, social and psychological condition of an individual and his/her behavior and also through the self-revelation of the author-narrator. The attention is focused on the natural combination of the objective description with publicistic fragments by means of (poly)dialogue situations. **Practical significance.** The results may be used for further study of the Ukrainian history through a human document, while making comparison with the testimony of other writers like D. Pavlychko, I. Drach and others who were public speakers and published critical articles. The research itself and its results may serve as a basis for lectures on History of Ukrainian Literature of the 20th century and Theory of Literature, as well as when teaching Ukrainian Literature and Fiction at schools.

Key words: analysis, vertep, diary, life, discourse, interpretation, view, poetics, angle, reception, recipient, Roman Hromiak.

«...Виношую задум опублікувати спогад-роздум „Вертеп-3”, але сумніваюсь, чи він комусь потрібен, простежуючи діяльність багатьох земляків...»

Р. Гром'як. Люблю літературу
як мистецтво слова (25 червня 2005)

«В яке газету не заглянь, знайдеш матеріали про наш великий Вертеп».

Р. Гром'як. Вертеп [1, с. 55]

На жаль, задум Р. Гром'яка написати «Вертеп-3» не було реалізовано, але настав час глибше осмислити його діалогію – «Вертеп, або Як я став народним депутатом СРСР і що з того вийшло (спогад-роздум)» і «Вертеп-2, або У хащах влади (Спогад-роздум)», звертаючи увагу передусім не на тому, що сказано, а на тому як сказано. Проблема ця актуальна, тому що обидва твори є унікальним людським документом – мемуарами видатного українського вченого, який перебував у владних структурах: був у 1990 р. обраний депутатом до Верховної Ради СРСР, коли український народ тільки-тільки одержував свою незалежну державу [1], та був на посаді Представника Президента України в Тернопільській області (1992–1994) [2]. Про цей історичний час Р. Гром'як майстерно розповів у «Вертепі» та «Вертепі-2». І завдяки його наративному підходу, його стилю і створеним ним образам обидві книги глибоко западають у душу і свідомість реципієнта.

Ось чому мета пропагованої статті полягає в акцентуації поетики, авторських прийомів нарації у «Вертепі», зосередженості на тому, як оповідач досягає своєї мети.

На нашу думку, аналіз поетики цього твору доцільно розпочати з часу його видання в 1992 р., враховуючи и час його написання. А ця дата свідчить, що автор, звертаючись до подій, учасником яких він був, переживаючи і осмислюючи їх знов по гарячих слідах, не випадково назвав свій твір «Вертепом».

Як відомо, назва – це претекст твору, де закодовано не тільки весь його смисл, а й оцінка всього, про що йдеться у творі, а тому доцільно, спираючись на визначення слова *вертеп*, що подає СУМ, встановити ті його значення, які автор актуалізує в конкретних випадках – зокрема, у створенні картин засідань з'їзду Верховної Ради СРСР, мітингів, побуту у селах Тернопільщини [1], у розповідях про Український фонд культури [1, с. 103–106], про життя емігрантів в Америці: 1 – давньої еміграції (довоєнної), 2 – післявоєнної (1944–1950 рр.), 3 – сучасної [2, с. 73]. Це роздуми над «логікою суспільних метаморфоз» [2, с. 50–63], відгуки про «Вертеп», зокрема Івана Бокия «Минув один вертеп. Починається другий?», де автор наголошував, що «книгу можна читати як захоплюючу хроніку» [2, с. 65], це про міжнародну конференцію «Освіта в незалежній Україні», про тиск чужомовної стихії [2, с. 67], про «царство книг у бібліотеці Іллінойського університету» тощо.

Отже: «ВЕРТЕП, у, ч. 1. *заст.* Печера.

2. *тільки одн.* Старовинний пересувний ляльковий театр...

3. Сховище або місто гульбища злочинців, розпусників...» [3, т. I, с. 332].

Очевидно, що в Р. Гром'яка ці значення *вертепу* звучать як у симфонічному творі, то кожен окремим мотивом, то всі три відразу, взаємодіючи між собою, що треба розглядати послідовно, дотримуючись логіки тексту. Крім того, деякі фрагменти «Вертепу» варто навести повністю, без купюр, тому що тепер ця книга не є широко доступною читачу. А сам аналіз цього твору вимагає особливої уваги до визначення в ньому часопростору.

Історичний час, про який йдеться у «Вертепі», – то безплідний час останньої сесії Верховної Ради СРСР, депутатом до якої було обрано Р. Гром'яка, то час останніх днів Радянського Союзу і утворення незалежної держави Україна. Звертаючись до нього подумки 14 травня 1991 р., він скаже: «Витрачаєш даремно час і втрачаєш щось у собі і для себе. Якби вдалося передати оте відчуття даремності діяльності Верховного парламенту і відчуття кінченості-необхідності прозріння, ламки ідеологічно-психологічних стереотипів, – то користь якась була б...» [1, с. 297].

У цьому фрагменті свого денника автор-наратор пише про наголошений плюралізм як про фікцію: «Вільна виміна думками обов'язкова, але ж носіями думок є люди амбітні, нетерпимі, не толерантні, не здатні побачити себе збоку... і все повернулося на круги своя у вертепному дійстві» [1, с. 293]. І створивши картину Ризького ринку в Москві з його божевільними цінами, а далі показавши буфет для членів Верховної Ради, де не було «жодного салату, жодного фрукта чи овочини...», де пропонували лише «щоденні сосиски і ковбаси – невеличка порція – 6 крб.» [1, с. 293] – це все, що дала правляча партія», – Р. Гром'як доходить висновку, що треба казати «краще відверто про катастрофу, її причини, все чесно викласти» [1, с. 293].

Що до охоплення топоса у «Вертепі», то це – Тернопіль, Київ, Львів, Москва, Вашингтон і місця його, гром'яківського дитинства – Глушин, Боратин, Михайлівка, дорога до Почаївської Лаври, якою йшов пішки з бабцею, Чорний Ліс, де ходив до школи, Броди, де був слухачем, та ін.

Особливість стилю обох «Вертепів» полягає в тому, що кожен їх запис, активізуючи тезаурус реципієнта, спрямовує його увагу у підтекстовий та метатекстовий простори. У наративній системі «Вертепів» не існує нічого випадкового, а «проста», на перший погляд, система образів дуже складна і потребує зусиль, щоб її сприйняти зі всією повнотою. У підтексті належить прочитати психологічний стан самого автора під час створення кожного запису, відчувати переживання всіх тих, кого він згадує, та багато чого іншого.

Розпочато «Вертеп» ретроспективним поглядом автора із його сьогодення і вказівкою міста – «10.02.1990 р., м. Київ, готель „Київ”» – у недавнє минуле: з постановки завдання: «Час підбивати попередні (перші) підсумки... Минув рік відтоді, як мене зареєстрували кандидатом у народні депутати Союзу і розпочалися зустрічі з виборцями» [1, с. 3]..

Ця фраза могла би сприйматись як звичайна констатація біографічного факту, як така, що пишуть в анкетах, як би не останнє речення з виразом здивування: «Ніколи не думалося-не гадалося, що стану депутатом відразу до верхньої сходинок Рад». Але причина такого психологічного переживання проясниться згодом, коли автор-натор розповість про своє походження, свій рід і дитинство. А поки що мотив здивування ним посилюється, але з переключенням з власної особистості на дивні і несподівані події, що раптом почали відбуватися, зокрема, в Тернополі. Ось чому в тексті пролунала емоційно напружена фраза-вибух:

«То, – ціле дійство, вертеп, вартий щирої сповіді, відвертих роздумів».

Уже тільки це речення свідчить про майстерність Р. Гром'яка, його вміння вловити і передати в слові миттєвість переходу людини від захоплення побаченим до розуміння і осмислення нею надзвичайної цінності того, що відбувається, до висновку, який вимагає вчинку: «вертеп... вартий щирої сповіді, відвертих роздумів». А тому речення: «Рік минув, – калейдоскоп політичних подій у нас і в Східній Європі», – сприймається не лише фіксацією особистих переживань автора «Вертепу», а й зверненням його до читачів, як початок майбутньої статті, а решта тексту її логічним продовженням:

«Сьогодні у центрі Тернополя, напроти театру, постійно майорить синьо-жовта фана. Ніхто не знімає, хоч чимало людей сахаються і дивуються.

І цей «початок» зосереджує увагу на «кризовому хронотопі» (М. Бахтін), який – раптом! – виник не в художньому тексті, а в душах людей, у їхній свідомості. І далі у розвиток цього їхнього психологічного стану викликає у колективній пам'яті недавні трагічні події:

«А в травні минулого року поява такого прапора викликала переполох, кілька років тому за такі речі давали «строк» років 5–7...»

І нарешті, як вільні вдих і видих, усвідомлення: «Перебудова...»

Варто зауважити, що навіть три крапки в кінці двох речень виконують свою смислотворчу функцію: вони свідчать про два типи мовчання, що набувають різного смислу. У першому випадкові – це заглиблення у спомин... Можливо згадувався кожен процес і кожна людина... У другому – це простір для міркувань, як тепер буде і що треба негайно діяти... Виникає ціла низка питань про те, що і як робити.

Наступна і завершальна фраза переконує, що автор усвідомив свій обов'язок: він повинен про це написати:

«Отже, як все це сталося – питання, варте уваги кожного сучасника і нащадків». Проте водночас те, що сталося, зобов'язує і реципієнта пам'ятати цей історичний момент як доленосний поворот у долі українського народу, котрий одержав свою державу.

Так постає потреба актуалізувати історичну *пам'ять*, яка має бути водночас і поліфункціональною, і різноспрямованою у минуле і майбутнє. Саме це виражено структурою останнього фрагменту, в якому перша речення – містить питання: «Що відбилось в пам'яті? Які зигзаги вели долю мого покоління – це *пам'ять* про минуле, а друга – прийняття рішення про характер майбутнього твору»: «...це буде змістом мого «Вертепу» [1, с. 3].

Ключові словосполучення «варте уваги кожного» та «доля покоління» не лише обґрунтовують правомірність звернення до автобіографічності спогадів, а й вказують на ракурс їх сприйняття, з одного боку індивідуального формування і умов життя автора, а с іншого – типового для його однолітків.

Аналіз тексту доводить, що структура і вся наративна система «Вертепу» спирається на два типи пам'яті: пам'ять минулого, пам'ять-зберігання минулого та пам'ять-фіксацію сучасних подій, пам'ять-свідчення про них, що відбуваються *тут і зараз* для майбутнього. Обидва види пам'яті, набуваючи історичної ваги, важливі у всіх відношеннях: насамперед вони складають правдиве уявлення про розрив між тим, що радянська влада писала про віртуальний простір «щасливого майбутнього», і тим трагічним, що відбувалося насправді. Так входить у текст тема державної брехні.

І вдало обрана Р. Гром'яком аналітично-асоціативна структура дозволила йому охопити і зіставити дві епохи, у які складалася і його доля. А відсіля і природність наступного великого фрагменту – фрагменту-занурення в минуле, в дитинство: спомин про дві контрастні хати своїх дідів: хата одного у Михайлівці, весела. І передано це через згадку про прикрий для малого Романа випадок: «Біля дверей справа стоїть довга лава, на неї бабця ставить нам миску меду, і ми, троє гавриків, мачаємо в мед хліб. Ми – це Олюсь, Богдан і я. Мені пахне мед і пам'ятається образа, бо старші брати відпихають мене від миски і їхні руки швидше обертаються від миски до губи...» [1, с. 3].

Тут позитивне і навіть святкове враження від хати складає – незважаючи на одержану ним образу – пахучий мед і його запах.

Контрастом хаті у Михайлівці постає хатина діда Луцька: «Власне, то була одна кімната в хліві. Хлів стояв плечима до гостинця, був збудований з білої боратинської опоки. Справа за стіною стояли корови, коні; зліва у хліві була кімната» [1, с. 3]. Проте опис хат подається Р. Гром'яком так, що, обидві вони, не втрачаючи своєї належності його дідам, склали і типологічне життя селян.

Усе це спочатку представлено в чотирьох картинах його дитячої пам'яті, а тому тут до перших двох додаються ще третя і четверта контрастні картини психологічного характеру.

Третя картина довоєнна. Відбувається важлива мить у житті малого Гром'яка, який у неділю з Мандеюковим Дозьком, граючи, будував з висохлого пирію «якусь буду»: «Батька глянув, – згадує він, – і сказав: „Носіть, носіть – буде мати що горіти”. Я відповів: „Бігме, татусю, ми не маємо сірників”» [1, с. 4]. Важко не помітити і батьківську любов, і його гумор, і ту радість, яку відчув Роман, передбачаючи цікаве для нього видовище. А у свідомості реципієнта закладається уявлення про родинні відносини.

Четверта картина страшна. Дія відбувається вже під час війни, коли хлопчик побачив страхіття: «хтось (потім казали – „фольксдойч”) веде «москаля» (російського солдата), і німці його обступають: я перелякано втікаю до хати, щоб розказати татусьові» [1, с. 3].

Так вперше в його житті зіткнулися безмежне Добро, яке виражалось в батьковій любові і ще неусвідомлене, але вже побачено ним величезне Зло-злочин.

І тут варто зауважити висновок Р. Гром'яка про те, що робилося з людьми з тих пір, коли на їхню рідну землю стали приходити чужинці «зі своїм уставом», порушуючи їхні традиції, все їхнє життя. Згадуючи і осмислюючи все минуле, Р. Гром'як свідчить про те, як руйнувалася людська свідомість:

«Чотири осколки спогаду-марева з-перед 1941 року, з тих часів, коли все почалося і мало подвійне-потрійне „дно”. Люди бачили одне, думали друге, а насправді було щось інше. Що про ці події знав мій батько, а що знали Сталін з Молотовим, а що Гітлер з Ріббентропом? Тільки тепер, за моїх «депутатських часів це потроху роз'яснюється» [1, с. 4].

У цьому реченні важливо слово-поняття «все», зміст якого буде конкретизуватися, розширяться і поглиблюватися у подальших спогадах Р. Гром'яка про дитинство, його юність, про долі людей, які його оточували. Багато він майстерно зробив яскравих замальовок, хоча здається, що такі завдання ним і не ставилися. Образність виникала сама по собі. Взагалі ці спогади – представляють собою і частки автобіографічного роману.

Проте до минулого Р. Гром'як час від часу буде повертатися, і до цього його спонукатимуть сучасності події, ті що відбуваються в суспільстві. І тут доречно акцентувати на тому, що Р. Гром'як зумів, створюючи картини мітингів, скласти уявлення не лише про їхню типологію, а й певну своєрідність кожного з них. Це чітко простежується, зокрема при порівнянні мітингу на Жовтневій площі та майдану на Софійській.

Саме тут починає розкриватися те, що лежало на подвійне-потрійному „дні” не одне десятиліття. І про те, що і як відбувалося на мітингу на Жовтневій площі, йдеться вже у наступному записі від *11 лютого 1990 р., м. Київ*:

«Що цікаво? Одні і ті ж промовці скрізь: і на з'їзді Товариства мови, і на установчому з'їзді НРУ за перебудову, і на мітингу, присвяченому річниці Злуки (21.01.90 р.), і тут. Серед керівників – І. Драч, В. Яворівський, Д. Павличко, збоку стоїть Ю. Мушкетик» [1, с. 5]. Створюється картина повного безладдя:

«...Море синьо-жовтих прапорів, плакатів. Вимагають до суду Щербицького, В. Шевченко, Масика, Єльченка. Часто лунало „Ганьба!” <...> слухачі дізнавалися, за що і проти чого виступають кандидати в депутати.

Ті, що виступали, відходили від мікрофона і тут же починають голосно говорити про інше, не слухаючи наступних промовців. Звісно, мова йшла про вибори, про демократію, про владу і про те, як її захопити. Але ж – інших не слухали, заважали слухачам. Враження таке: тут кожен виставляє себе, про кінцевий результат, якого домагаються тільки гуртом, як то мовиться, не дуже турбувалися... Кожен знає „істину”. Він її проповідує, тому й не дуже дослухається до інших...» [1, с. 5].

Гострим оком помічено автором, що «поміж присутніх швендяли дивні типи в засмальцьованому одязі, з саморобними транспарантами, з пом'ятими фанами» [1, с. 5]. Призначення цих ряжених осіб не викликало сумнівів, презирство до них виражало слово „швендяли”. Р. Гром'як не стільки прислухався до промовців, хоча і це він робив, скільки придивлявся до учасників, підмічаючи ситуації з гумористичним відтінком:

«Падали в очі хворі, особливо старша жінка зі жмутом паперу, видно, з власними віршами, бо все допитувала: „Чи вже читали вірші?” На жаль, чи на щастя, в цей день поезія не звучала. Навпаки, частіше від інших виступали кандидати в депутати до Рад різних рангів, і тоді з притиском лунало: „Я – Григорій Кулеба...”, „Я – Микола Жулинський...” І далі слухачі дізнавалися, за що і проти чого виступають кандидати в депутати» [1, с. 5].

Але, звичайно, то були змістовні програмні виступи, які Р. Гром'як позначив прізвищами відомих людей, що дає змогу реципієнту, котрий, якщо схоче дізнатися, про що в них йшлося, легко все зможе знайти у підшивках газет.

І якщо звернутися до поезики, то ці два приклади доводять, що Р. Гром'як уловив і словом в економний спосіб тонко передав психологічний стан маси і окремої людини. Але не можна не помітити, що презентувати себе на мітинг пришли не тільки депутати, а й інші люди. І це нагадувало вертеп.

Симфонічність стилю проявився найбільш виразно в описі подій на майдані біля Софії. Ця сцена складна, драматургічна і кінематографічна, її можна сценізувати або розкадрувати. А у груповій портрет тих, що прийшли на мітинг, Р. Гром'яком вписуються яскраві портретні характеристики окремих його учасників. У результаті одиничне не губиться в масі людей, а сама маса більш диференціюється. На майдані присутні священики УАПЦ, міліцейські офіцери, письменники, пересічні громадяни. Саме повісткування пластичне і більш аналітичне.

Складною і оригінальною для щоденника є структура цієї картини, створюючи яку Р. Гром'як пішов шляхом Аліг'єрі Данте, з'явившись на Майдан зі супутником-реципієнтом. Але на відміну від великого попередника, якого в пекло супроводжував Вергілій, автор «Вертепу» свого супутника не показує і не називає, але реципієнт відчуває себе ним, коли занурюється в текст запису:

«29 жовтня 1990 р., Київ.

Ще декілька епізодів з рухівського з'їзду, з подій на майдані біля Софії.

Картина з переодяганням. Між священниками УАПЦ, що стали біля брами дзвіниці, і двома рядами міліцейських офіцерів стояли хлопчиська у формі рядових міліціонерів – всі однолітки. Підійшов до одного з них Герета і запитав, чи не має земляків? Призналися, що є. Виявилось, це солдати строкової служби, переодягнені в міліцейську форму. Знайшов і я земляка з Митниці, що на стику Волинської, Львівської і Рівненської областей. Ще один мазок радянсько-фарисейського вертепу. Ходив поміж нас генерал Недригайло в цивільному одязі і прикидався дурачком, допитуючись, чому-то треба охороняти Софію від РПЦ. Коли до нього звернулася пані Уляна з Філадельфії, щоб взяти інтерв'ю, то він видав свої „симпатії”, гаркнувши: „А чому Ви лізете в наші справи?”.

Збоку стояла бабуся і плачучи, благала: „Господи, накажи их...” А друга бабусенція вдавала, що не розуміє різниці між РПЦ і УАПЦ. Вона все повторювала: „Я за православну віру”, але з священником УАПЦ говорити не хотіла – не визнавала його за православного. Звісно, розмовляла по-російськи і твердила, що „Біблію нельзя переводить на украинский язык”.

Приїхала сюди жіночка з Підгаєць, з Тернопільщини, відстоювати УАПЦ і фанатично повторювала, що греко-католики – то поляки і запродають Україну Польщі. Активіст УАПЦ з лютою злобою твердив, що уніати – це не греко-католики, а римо-католики. Словом, кожен стоїть на своєму – і ні грама сумнівів. Це – в низах. Це – і серед активу Руху. Це і в парламенті...

Тут були гарні співдоповіді письменників Т. Драча, Д. Павличка, В. Яворівського, С. Колесника, економіста О. Савченка, правника С. Головатого, рухівців М. Поровського, С. Конєва, Л. Лук'яненка, Є. Сверстюка, Ю. Бадзя. І все ж раз у раз лунали репліки: „Не агітуйте нас!”, „Облиште свої метафори, красиві слова!”, „Почнемо працювати”. Дивним було те, що молоді юнаки закликали до праці, до конструктивності, пропонуючи загальні тези.

Сумно спостерігати цю картину...» [1, с. 129–130].

На відміну відтворення мітингу на Жовтневій площі, мітинг біля Софії зображується з акцентуванням окремих осіб, але в такий спосіб, що кожен, не втрачаючи тільки йому притаманних рис, постає виразником або системи, або широких верств суспільства. І в основному автор «Вертепу» не використовує для характеристики своїх персонажів-реальних осіб. Він досягає своєї мети цитуванням їхніх характерних думок. А тому, навіть ці бабусі, і якась жіночка з Підгаєць постають як люди зі своїми думками, своїм психологічними станами, з власним баченням подій без будь-яких прикрас і очорнення.

Завдяки майстерності Р. Гром'яка, слово *переодягання* у наративної системі «Вертепу», набуваючи багато смислів, створює яскравий образ фальшивої, лицемірної і брехливої радянської влади. Вона постає вовком в овечій шкурі, але із таким злісним вищиром, що цього, не зважаючи на переодягання, неможливо приховати. Потрібний ефект досягається тим, що Р. Гром'як іде не шляхом оповідання, а шляхом переконливого показу. Його текст мовби говорить своєму супутнику-реципієнтові його спогадів: «Дивись,

слухай і сам переконайся!». І портрет заступника міністра внутрішніх справ України В. М. Недригайла (1936–2005) відіграє важливу роль у розкритті антинародних вчинків самої влади. І він, діючи через його підступність, через притаманну йому підозрілість, ставлення до громадян без поваги, по суті на мітингу перетворився на звичайного сищика. І цей генерал Недригайло в цивільному одязі-маскуванні не старався *прикидиватись* дурачком. Його переодягання не було простою зміною генеральського мундиру на цивільний костюм. Це було лицедійство сищика:, видаючи із себе просту людину, якій можна довіряти, яка хоче щось прояснити для себе, котрої треба щось пояснити або при наймі поділити його нерозуміння. Видаючи себе за іншого він намагався вивідати тих, хто у той момент цікавив його установу. Р. Гром'як, змальовуючи портрет В. М. Недригайло, показав його «людиною-наживкою», на яку «кльоне» хтось довірливий і простодушний. Так наочно Р. Гром'як демонструє, як влада намагалася, вводючи всіх в оман, скласти фальшиве враження демократичності, не забуваючи водночас військо на Софіївську площу переодягнене у цивільне.

Розгляд поетики обох сцен переконує в тому, що сцена мітингу на Жовтневій та на Софійській площах – свідчить про те, що вони побудовані на принципах симфонізму.

Водночас важливо зазначити, що вони типологічно схожі: на Жовтневій площі були присутні типи в засмальцьованому одязі а на Софійській було стягнуто переодягнені в міліцейську форму війська. Схожа у своїй ворожості до народу і поведінка партійних функціонерів. І все це теж нагадувало вертеп.

Проте не можна при сприйнятті текстового змісту обмежуватися лише цим поняттям, щоб запобігти такої читацької помилки І Р. Гром'як ще у самому початку «Вертепу» дав своєрідний коментар, застерігаючи від спрощених підходів:

Як відомо, ще на самому початку свого твору Р. Гром'як підкреслював: «Мій „Вертеп” народжується за принципом „монтажу” або „напливу”. Асоціативність нашої пам'яті – річ відома: щось згадуємо, щось пригадуємо, з ними порівнюємо-зіставляємо бачене, щойно сприйняте. Нинішня політична реальність у моєму сприйнятті ґрунтується на тому, що я бачив, про що пізніше читав. А писали кожен раз інакше: після війни („за Сталіна”), в епоху „розгорнутого будівництва комунізму” („за Хрущова”), в епоху „розвинутого соціалізму” („за Брежнєва”). Дійсність внутрішнього світу – стереоскопічна: здається, в одну мить бачиш-відчуваєш все, особливо вночі, коли не спиться (а це буває між 3–4 годинами); лежиш, щасливим і нещасним; думаєш-гадаєш, що ж це за „амбівалентність” життя» [1, с. 6].

Але звертаючись до цих рядків у наш час, неможна обійти увагою дієслова *думаєш-гадаєш*, тому що вони характеризують самого автора – людину, яка, пропускаючи через своє серце все те, що відбувалося і відбувається з народом України, з її оточенням, з нею самою, постійно глибоко осмислює це. А тому у тексті сучасність кожного разу змушувала Р. Гром'яка знов і знов звертатися до пам'яті і зануритись в автобіографічне минуле, до

свого індивідуального досвіду. І це сприймається як методологічна вказівка для кожного. Сказане відноситься і до «Вертепу-2».

Звичайно, Р. Гром'як насамперед був зосереджений на умовах життя краю, але не забував він при цьому і про природу, створюючи одним-двома словами її стан: «Ніколи не забуду першої подорожі з дідом Рогоцьким на Михайлівку. <...> Була сльота. Дощ густий, холодний не переставав. <...> Хотілося плакати, але кріпився» [1, с. 24]; «Шевченківське свято припадало цього року на сонячний лагідний день. І покладення квітів до пам'ятника Кобзареві відбулося гарно...» [1, с. 40]; «Була весна 1956 року – йшлося до літа в природі й духовному відродженні наших нардів» [1, с. 77]; «14 лютого 1990 року, Київ, готель Україна. Вчора було сонячно – сьогодні сльота: мокро, сніг з дощем, туман... Відкрилася III сесія Верховної Ради СРСР. говорять про позачерговий з'їзд народних депутатів СРСР» [1, с. 11–12]; «Майже весняний день – сонячно, тепло; ринвами гуркоче розімлілий лід, дзюркоче вода. У душі порожньо... моя персона зафіксована в списках парламенту. Але, кажу, ні радості, ні смутку – якась порожнеча» [1, с. 159];

На сторінках гром'яківського «Вертепу» сонце іноді спрямовувало свої лучи на великі недоліки влади і нещадно оголювало їх.

Ту ж саму смислотворчу роль виконує гостра та яскрава коломийка: «Мала баба одну козу / І ту здала до колгозу. / Сама сіла на рядні / Та й рахує трудодні: / Ні корови, ні свині – / Тільки Сталін на стіні» «Вертепу-2».

Не менш значущими є додані до тексту документи того часу: «Про суспільно-політичну ситуацію Демократичної партії України. Ухвала Національної Ради ДемПУ від 1 вересня 1991 року», виступ Р. Гром'яка: «Інтелігенція і національне відродження України (Доповідь на обласному форумі інтелігенції Тернопільщини 19. 10. 1991)». Опублікував він і рукопис статей-роздумів про політичну ситуацію, що склалася у країні-невидимці СРСР, які були ним надруковані у Тернопільській газеті «Свобода», підкреслюючи, що у «Вертепі» вони мали іншу, нескорочену назву: «Перед перевалом», де гостро порушувалися актуальні і гострі питання: «Хто розвалив СРСР?», «Чи зробив висновки президент “СРСР”», «Кому не до смаку незалежність України?», «Що нам робити?». Велику роль в осмисленні подій того часу відіграє «Заява народного депутата колишнього СРСР Гром'яка Р. Т., з якою він, пояснюючи причину своєї участі у підготовці нового з'їзду – до цього закликав С. Горбачов, – виступив 11 грудня о 18 годині 30 хвилин по тернопільському радіо. А причина полягала в тому, що в цей час найвищим державним органом, який захищає інтереси українських виборців, є Верховна Рада України.

Але особливо вагомі відповіді Р. Гром'яка на запитання виборців, якими він створює на сторінках «Вертепу» додаткове дискусійне поле. І тут вражає Гром'якова відповідальність, завдяки якої люди отримували повну і науково обґрунтовану відповідь.

Варто зауважити, що у текстах «Вертепу» і «Вертепу-2, або У хащах влади» немає дрібниць. У них навіть прийменник «у», написаний з великої літери посеред заголовку несе смислове навантаження. Доцільно відмітити

особливу роль віршованих текстів, які органічно складають наративну систему обох творів, в т.ч. і фольклорних. Насамперед у «Вертепу-2» [див.: 2]. Їх надзвичайно багато у ньому. І особливої уваги заслуговують епіграфи до «Вертепу-2». Це, насамперед, процитовані вірш Т. Шевченко «Моя порадонько святая. / Моя ти, доле молодая, Не покидай мене! Вночі / І вдень, і ввечері, і рано / Вітай зо мною, і учи, – неложними устами / Сказати правду / Поможи / Молитву діяти до краю». Наведено і вірш І. Франка: «Блаженний муж, що йде на суд неправих / І там за правду голос свій підносить, / Що безтурботно в сонмищах лукавих / Заціплії сумління їх термосить». І нарешті вислів В. Винниченка: «Будь чесним з собою, себто: не ховай від себе самого правди, не бреш сам собі, бо збрехавши сам собі, обдуривши себе, ти будеш здатний на злочинну, надзвичайно шкідливу для колективу брехню іншим» [2, с. 3]. Усі ці три висловлення складають з інтертекстів певний новий «сюжет» з ліричним героєм, який просить, щоб правда не покидала його, що він має перед собою приклад блаженного мужа, котрий сміливо говорить правду в обличчя лукавих, і нарешті твердо постановив себе іти прямою дорогою до істини. І цей епіграф зворотним читанням висвітлює ту дорогу правди, якою йшов Р. Гром'як у своїх свідоцтвах у першому «Вертепі», а тому у нього виникає рішучість знайти сили і продовжувати свою місію надалі.

А в контексті нашого сьогодення особливої актуальності набуває процитований Р. Гром'яком вірш Яра Славутича: «Божевільно в'їхала / Навіжена віхола / Та й гуде, гуде. / Де ж моя осончена / Золота Херсонщина? / Не знайти ніде! / Де ж бо й ти, Полтавщина, / У яким гробу? / Над чіїми схилами / Забрана могилами / В сталінську добу? / Королівська Львівщино, / Зрита прадідівщино, / Де знайти тебе? / Де ж бо й ти, Донеччино, / Ще не споловечена, Сонце голубе? / Припиняй, Хрещатику, / Ладозьку пиятику – / Час не той настав. / Вирушаймо з Києва, / З Харкова та Змієва – / Кличе Січеслав! / На Кремля кріпаччину / Зрушив Дух Козаччину – / Смертю смерть здолав!» (1982) [1, с. 159–160].

На завершення треба підкреслити, що мемуари Р. Гром'яка «Вертеп» та «Вертеп-2» – це безцінний людський документ, який не можна віддавати забуттю, бо він має величезне пізнавальне, психологічне, історичне значення, яке і з часом буде набувати все більшої ваги. Без будь-якого сумніву «Вертеп» має бути перевиданий, але хто це зробить?

ЛІТЕРАТУРА

1. Гром'як Р. Вертеп, або Як я став народним депутатом СРСР і що з того вийшло : (Спогад-роздум). Тернопіль, 1992. 335 с. (Б-ка журналу «Тернопіль». Вип. 3).
2. Гром'як Р. Вертеп-2, або У хащах влади : (Спогад-роздум). Тернопіль : Збруч, 1998. 286 с.
3. Словник української мови (СУМ) : у 10 т. Київ : Наук. думка, 1970–1979.

REFERENCES

1. Hromiak, R. (1992), *Nativity scene, or How I became a People's Deputy of the USSR and what came out of it: (Memory-reflection)* [Vertep, або Як я став народним депутатом СРСР і шчо з тоho vyishlo: (Spohad-rozdum)], Ternopil, 335 p. (in Ukrainian).

2. Hromiak, R. (1998), *Nativity scene-2, or In the thickets of power: (Memory-reflection) [Vertep-2, abo U khashchakh vlady: (Spohad-rozdum)]*, Zbruch, Ternopil, 286 p. (in Ukrainian).
3. (1970-1979), *Dictionary of the Ukrainian Language (CYM): in 10 vols. [Slovnyk ukrainskoi movy (SUM): u 10 t.]*, Nauk. dumka, Kyiv. (in Ukrainian).

